

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 008:379.8(37)(38)

Гончарова Олена Миколаївна
доктор культурології, доцент,
завідувач кафедри історії України
і музеєзнавства Київського національного
університету культури і мистецтв
e-mail: o.m_goncharova@yahoo.com
<http://orcid.org/0000-0002-8649-9361>
ResearcherID: F-6473-2015

ДОЗВІЛЛЯ АНТИЧНОСТІ У СВІТЛІ ВИДОВИЩНОЇ КУЛЬТУРИ: НАВМАХІЇ

У статті проаналізовано дозвілля античності у світлі видовищної культури навахій на основі античної літературної рефлексії, крізь призму робіт істориків, філософів, поетів, письменників Давніх Греції і Риму – Гая Светонія Транквілла, Публія Корнелія Тацита, Плутарха, Луція Аннея Сенеки, Овідія, Марка Валерія Марціала. На основі проведеного дослідження автором виявлено трансформації дозвілля як соціального і гуманітарного досвіду античного суспільства, встановлено сутність та зміст навахій (інсценізації морських битв) як масової форми дозвілля античності. Автором охарактеризовано моральні аспекти навахій у світлі видовищної культури античності.

Ключові слова: дозвілля, видовищна культура, навахії, морські битви, Давній Рим.

Гончарова Елена Николаевна, доктор культурологии, доцент, заведующая кафедры истории Украины и музееведения Киевского национального университета культуры и искусств

Досуг античності в світлі зрелищної культури: навахії

В статті проаналізовані досуг античності в світлі зрелищної культури навахій на основі античної літературної рефлексії, через призму робіт істориків, філософів, поетів, письменників Древніх Греції і Рима Гая Светонія Транквілла, Публія Корнелія Тацита, Плутарха, Луція Аннея Сенеки, Овідія, Марка Валерія Марціала. На основі проведеного дослідження автором виявлені трансформації досугу як соціального і гуманітарного досвіду античного суспільства, встановлені сутність та зміст навахій (інсценізації морських битв) як масової форми досугу античності. Автором охарактеризовані моральні аспекти навахій в світлі зрелищної культури античності.

Ключевые слова: досуг, зрелищная культура, навахии, морские битвы, Древний Рим.

Goncharova Olena, doctor of cultural study, associate professor, chief of department of history of Ukraine and museology, Kyiv National University of Culture and Arts

Leisure antiquity in the light of entertainment culture: naumachia

The article analyzes the leisure of antiquity in the light of entertainment culture Naumachia based on ancient literary reflection, through the prism of the work of historians, philosophers, poets, writers of ancient Greece and Rome Gaius Suetonius Tranquillo, Tacitus, Plutarch, Lucius Annaeus Seneca, Ovid, Martial.

Leisure antiquity as separate forms is the subject of numerous scientific and popular science literature. The authors of some of these philosophical, historical, literary, educational, cultural study researches, themselves have become classics and well respected in this area: A. Genkina [1], V. Dmitrenko [2], O. Klyusko [3], F. Kouel [4], E. Nykytyuk [7], A. Obertynska [8], I. Petrova [11], H. Hefling [18], B. Chumachenko [19], etc.

However, focusing on ancient leisure as primarily free time, quantity and quality of which indicates the extent of social wealth of Greek, Roman transformational changes in leisure culture, determining the ancient entertainment as "σχολία" (scholium), intelligent and entertaining otium, often not paying attention at the time that the performances of athletes, as well as poets and actors rhapsodies, Gladiatores, were public, so constituted an element of contemporary spectacle – prototypes of modern culture and leisure, and recently – thanks to television – and entertainment shows.

Based on the study, the authors identified the transformation of leisure as a social and humanitarian experience of ancient society, established the nature and content Naumachia (dramatization of sea battles) like mass forms of leisure antiquity.

In his spare antiquity there are two types of recreational activity: 1) the types and forms of leisure associated with a religious cult, including mythology, traditional rites and rituals, mass action, where, according to the classification of the ancient values of leisure, the leading advocate religious cult values and ahonalnist; 2) the types and forms of

leisure associated with everyday life, everyday occupations, individual characteristics of participants in recreational activities of antiquity, where there are primary value orientation and communication and compensation [1].

Types, kinds and forms of involuntary leisure, are differentiated on the basis of specific of religious sacral actions of antiquity on: a) kind of holidays, ascending to calendar-mythological cycles (agriculture, viticulture etc, where a leading value is a cult); b) kind of holidays-celebrations in honour, predefined sacrificial competition actions; c) kind of religiously political holidays which combine in itself a cult and competition.

First class is based on myths which explain the natural phenomenon, to him belong in Greece – Linea, Anfesteriyi, Small and Large Dionysia, Panafiney, in Rome – Vinaliyi, Floraliyi, Meditrialiyi. It should be noted that this group acts leisure is most common in ancient Greece, as opposed to Rome, there was created the only mythological system that it evolve based on her cult ceremonies [1].

Strengthening the state supreme power causes the appearance of triumphs and religious and political events (first, holy emperors – the phenomenon of the Roman Empire). Often these games are due the state, which significantly distinguishes them from circuses sacred meaning, or arranged on subsidies officials who dream of relevant government office [12].

However, in the social life of leisure is the hallmark and the main form of life only born free man (in ancient Greece) or social security layer (in ancient Rome).

Elements spectacular ancient culture are many and varied: sports, theater and choirs (about what life had meaning ancient Greeks and competition policies choirs shows the existence of such obligations as horehiya relying on the most wealthy citizens, because the cost of equipment and their training choirs for performances were comparable with conscription of equipment ships – Trier. Everhesiya – "Charity" – was associated with voluntary services rich fellow citizens care about the common good, the welfare of native policy), religious holidays – passing donators, games in honor of the gods; competition of poets, speeches rhapsodies, circus and actors. This is also related performances and speakers: the National Assembly of Athens, the Roman Forum, performances in the National Assembly, the Areopagus, the Senate.

The spectacular nature of ancient, especially Roman culture was so pronounced that the games, for example, later became an important part of domestic policy. Historian T. Mommzen wrote that the games from the state treasury was determined once and for all a sum of 200 thousand aces (14 500 thalers) which was increased to Punic wars; disposed of the money aedile, which had to cover out of pocket every possible accidental overruns [6, p. 365]. Thus, the newly elected Roman aedile were required, along with other urban management issues, solve problems of Activities urban population.

How to write ancient historians, the first Naumachia – Reconstruction of marine battles in artificial reservoirs – was held Roman emperors Guy Yulyus Caesar, Octavian Augustus, Claudius and others. In their historical works presented detailed descriptions, statistics of mass spectacles Naumachies, the number of members-gladicators and costs.

The author of article described the moral aspects of Naumachia in the light of entertainment culture of antiquity.

Key words: leisure, spectacular culture, Naumachia, naval battles, Ancient Rome.

Нові підходи до вивчення історичного, культурологічного процесу розширюють можливості дослідження дозвілля як соціально-культурного явища, виявленні місця дозвілля античності, ролі видовищної культури у системі культурологічних знань і необхідності визначення магістральних напрямів у дослідницькому пошуку. Розгляд дозвілля в культурологічному контексті доповнює уявлення про людське суспільство минулих епох як цілісних динамічних систем. Дослідження відповідає нагальному завданню, яке постає нині перед культурологією, – "опис усіх видів людської діяльності та їх глибинних основ, які закладені в культурній традиції їх соціального універсуму" [3, с. 33-34].

Дозвіллю античності, як і окремим його формам, присвячена численна наукова і науково-популярна література. Автори деяких з цих філософських, історичних, літературних, педагогічних, культурологічних досліджень самі вже стали класиками і незаперечними авторитетами у цій царині: О. Генкіна [1], В. Дмитренко [2], О. Ключко [3], Ф. Коуел [4], Є. Никитюк [7], А. Обертинська [8], І. Петрова [11], Х. Хефлінг [18], Б. Чумаченко [19] тощо. Втім, зосереджуючись на античному дозвіллі як, передусім, вільному часі, кількості і якості якого позначає міру суспільного багатства греків, трансформаційних змінах римської дозвіллевої культури, визначаючи античне дозвілля як "σχολία" (схоле), інтелектуальний і видовищний otium, часто недостатньо звертають увагу на той момент, що виступи спортсменів, як і поетів, рапсодів і акторів, гладіаторів були публічними, тож складали елемент тогочасних видовищ – прообразів сучасних культурно-дозвіллевих, а останнім часом, завдячуючи телебаченню, і розважальних шоу. Саме тому автор статті ставить собі за мету показати, як саме поставало дозвілля античності у світлі видовищної культури Давнього Риму та з'ясувати характер теоретичної рефлексії навмахій як елементу видовищної культури й соціокультурних детермінант цього процесу крізь призму аналізу наукової літератури та історичних джерел.

Становлення і формування індивідуальних та колективних форм дозвілля Античності, особливості культурно-дозвіллевої практики, специфіку видовищної культури античності, сутності навмахій як масової форми дозвілля античності можна дослідити, здійснюючи аналіз історичних

праць Гая Светонія Транквілла, анналів Публія Корнелія Тацита, життєписів Плутарха, моральних творів Луція Аннея Сенеки, сторінок поезії Публія Овідія Назона, епіграм Марка Валерія Марціала тощо.

В історії Давнього Риму розрізняють Царську епоху, що складається з етрусської та царської епох (754-510 роки до н. е.); епоху республіки, що становить ранню республіку (кінець VI століття – 265 рік до н. е.); епоху великих завоювань (265-130 роки до н. е.); епоху громадянських воєн та кризи республіки (133-131 роки до н. е.); епоху Імперії, що поділяється на принципат (27 рік до н. е. – II століття н. е.) та пізню імперію (III століття н. е. до кінця 476 року н. е.).

В дозвіллі античності спостерігається два типи дозвіллевої діяльності: 1) види і форми дозвілля, пов'язані з релігійним культом, включаючи міфологію, традиційні обряди і ритуали, масові дійства, де, відповідно до класифікації цінностей античного дозвілля, провідними цінностями виступають культовість і агональність; 2) види і форми дозвілля, пов'язані з побутом, повсякденними заняттями, індивідуальними особливостями учасників дозвіллевої діяльності античності, де первинними з'являються цінності орієнтації на спілкування і компенсаторності [1].

На погляд російського культуролога О. Генкіної, можна виокремити види і форми дозвілля, джерелом яких є релігійне служіння (отже, цінностями – культовість і агональність), і складають тип "мимовільного дозвілля", бо вони виникають окрім волі тих, що беруть участь в сакральних обрядах, виконання яких є обов'язковим для всіх громадян і з'являється з їх безпосереднім обов'язком. Проте під час культового торжества відбувається не лише процес усунення від щоденної праці, але й естетичне та інтелектуальне збагачення індивіда; ефективна розрядка емоційної напруги; активне міжособистісне спілкування, що являє компенсаторну цінність дозвілля.

В дисертації "Цінності античного дозвілля як соціально-культурна система" О. Генкіна висвітлює зміну історичних і культурних умов, у яких архаїчні обряди і ритуали втрачають головний смисловий стрижень – сакральність, але залишаються градації семантичного її вираження, а також потреби, що сформувалися в результаті генетичної пам'яті; виховання поведінкових стереотипів, що існують впродовж багатьох століть, і соціальних норм. Дозвіллева діяльність, яка ґрунтується на побутових розвагах, що знаходяться поза сакральністю, представляє другий тип дозвілля античності – довільний, світський, нерелігійний, опосередкований інтелектуалізацією, естетизацією, орієнтацією на спілкування та її компенсаторною цінністю.

Типи, види і форми мимовільного дозвілля диференціюються на підставі специфіки релігійних ритуальних дійств античності на: а) підтип свят, висхідних до календарно-міфологічних циклів (землеробство, виноградарство й інші, в яких провідною цінністю є культовість); б) підтип свят-вшановувань, зумовлених жертвними агональними діями; в) підтип релігійно-політичних свят, що поєднують в собі і культовість, і агональність. Перший підклас базується на міфах, що пояснюють природні явища, до нього відносяться в Греції – Лінеї, Анфестерії, Малі і Великі Діонісії, Панафінеї, в Римі – Віналії, Флоралії, Медітралії. Проте, слід зауважити, що ця група дозвіллевих діянь найбільш характерна для античної Греції, оскільки, на відміну від Риму, там була створена єдина міфологічна система, що дозволила успішно розвиватися заснованим на ній культовим церемоніям [1].

Зміцнення в державі верховної влади зумовлює виникнення тріумфів та релігійно-політичних свят (передусім, свят імператорів – феномену Римської імперії). Досить часто такі ігри проводяться за рахунок держави, що суттєво відрізняє їх від видовищ сакрального змісту, або ж організуються на субсидії чиновників, які мріють про відповідні державні посади [12]. В монографії "Дозвілля у теоретичних рефлексіях" український культуролог І. Петрова розглядає творення нової парадигми дозвілля, яке залежить від багатьох чинників – соціальних умов, культурних ресурсів, панівних ідеологій та переконань тощо [11, с. 43]. Однак у соціальному житті дозвілля є відмінною ознакою та головною формою життя лише вільно народженої людини (в античній Греції) або соціально-забезпеченого прошарку (в античному Римі). Ця думка є сталою і пронизує усі праці античних мислителів. В Античній Греції підкреслюється "необхідність та корисність" господарсько-промислової праці, що унаочнює її негідність і принизливість для вільної людини. І хоча в античному Римі питання про співвідношення *vita active* і *vita contemplative* набуває іншого змістового забарвлення, дозвілля сприймається римськими мислителями також як найдостойніше та гідне для вільної людини інтелектуальне заняття, що зводиться до відстороненої, теоретичної, переважно гуманітарної діяльності, зверненої на саму людину або суспільство [11, с. 113].

Елементи видовищної культури античності численні і різноманітні: спортивні змагання, театральні вистави й хори (про те, яке значення мали в житті давніх греків більшості полісів змагання хорів свідчить наявність такої повинності як хореґія, що покладалася на найзаможніших громадян, адже витрати на спорядження хорів та їх підготовку до виступів були співставні із трієрархією – повинністю зі спорядження кораблів – трієр. Еверґесія – "благодійництво" – була пов'язана з добровільними послугами багатіїв співгромадянам, піклуванням про суспільне благо, добробут рідного полісу), релігійні свята –

проходження донаторів, ігри на честь богів; змагання поетів, виступи рапсодів, циркачів і акторів. Сюди ж відносилися і виступи ораторів: у народному зібранні Афін, на Римському форумі, виступи в гелієї, ареопазі, сенаті. Як пише В. Панченко, під впливом еллінізму римляни привчилися цінувати себе, однак разом із цим утверджувалися самолюбство, гедонізм, зманіженість [10, с. 172].

Інтелектуальні елітарні форми дозвілля античності не могли конкурувати зі змагальними та видовищними формами розваг, які значно більше притягали римський натовп. Під час імперії згадка про *ludi*, які включали театралізовані розваги, як вважає Ф. Коуел, означала для більшості захоплюючі перегони на колісницях у Великому цирку і гладіаторські бої в амфітеатрах та інші масові видовища [4].

Видовищний характер античної, особливо давньоримської, культури був настільки яскраво вираженим, що проведення ігор, наприклад, перетворилося згодом на важливу складову внутрішньої політики. Історик Т. Моммзен пише, що на проведення ігор з державної скарбниці було визначено раз назавжди певну суму в 200 тисяч асів (14 500 талерів), яка не була збільшена до пунічних воєн; розпоряджалися цими грошима еділи, які повинні були покривати з власної кишені усілякі випадкові перевитрати [6, с. 365]. Так, новообрані римські еділи були зобов'язані, разом з іншими питаннями міського управління, вирішувати і проблему розваг міського населення (курульний едилітет як патриціанська магістратура був створений в Римі ще у 367 р. до н. е.). Зважаючи на це, кандидати на цю посаду у своїх передвиборчих "програмах" обіцяли ті чи інші видовищні ексклюзиви. Розважально-видовищний момент політики був настільки вагомий, що був прийнятий закон (Тулій закон) проведений у 63 році до н. е. Марком Тулієм Цицероном, який, між іншим, забороняв кандидатам на вищі посади в римській республіці влаштовувати видовища для народу з метою підкупу виборців.

Греки і римляни першими почали проводити масові видовища – театральні і спортивно-циркові. Програми святкувань протягом сторіч мінялися: до елементів постійних, таких як жертвопринесення, молитви, урочисті ходи, додавалися заходи суто видовищні, розважальні. Це могли бути сутички гладіаторів або бої з дикими звірами в амфітеатрі, гонки на колісницях в цирку, театральні вистави, навмахії. Якщо в Греції видовища були однією з форм культових торжеств, формою шанування богів, свого роду містеріями, а крім того, довго зберігали характер змагальний, агоністичний, то в Римі видовища розглядалися виключно як масові розваги. Ці розважальні видовища були величними навіть згідно з критеріями нашого часу.

У культурно-дозвіллевій сфері у Давньому Римі індивідуалізованим формам дозвілля все частіше протиставлялися масові, домашні – суспільно-організовані, інтелектуальні види занять зсувалися у бік фізичних, духовні розвиваючі форми дозвілля почасти замінювалися видовищами, які охоплювали одночасно тисячі людей.

Специфічною сторінкою історії дозвілля античності, яка відображає політику "хліба і видовищ", стали навмахії (*Navmahia* – морська битва) – інсценізації битви кораблів на штучних водоймищах. Навмахіями називають також й самі особливі будівлі, що складаються з критих портиків навколо внутрішніх штучних водойм, які створювалися для проведення театралізованих морських битв. Перша тимчасова навмахія була побудована Гаєм Юлієм Цезарем на Марсовому полі в 46 р до н. е., в ній було показано битву між кораблями Тіра та Єгипту за участю 1 000 воїнів і 2 000 веслярів. Першу постійну кам'яну навмахію в Римі побудував Октавіан під Янікулом, другу – Доміціан під Ватиканом [7].

Як відмічає Плутарх у "Порівняльних життєписах. Цезар", "після тріумфів Цезар почав роздавати солдатам багаті подарунки, а народу влаштовував прийоми й ігри [...]. Ігри – гладіаторські бої та морські битви – він дав на честь своєї давно померлої доньки Юлії" (курсив наш – О. Г.) [13, с. 55]. На штучному водоймищі на Марсовому полі у навмахії брало участь 4 000 веслярів й 2 000 бійців-гладіаторів. Наступну навмахію влаштував імператор Октавіан Август у 2 р. до н. е. з нагоди освячення храму Марса. В садах на правому березі річки Тібр викопали озеро завдовжки більше 500 метрів і шириною близько 400 метрів. На ньому було представлено знамениту в історії битву між грецькими і перськими кораблями, яка відбулася у 480 році до н. е. біля острова Саламін в Егейському морі. У цьому "видовищі" взяло участь понад три тисячі осіб на кількох десятках великих і малих суден.

За часів правління Октавіана різні роздачі для римської бідноти та безкоштовні видовища влаштовувалися вже не час від часу, як за часів Римської республіки, а постійно, ставши гарантованим привілеєм жителів Рима. З боку Октавіана це не була лише щедрість, а й своєрідний превентивний захід, спрямований на запобігання голодним бунтам і всіляким протестам [2, с. 253].

В документі "Res gestae divi Augusti" імператор Октавіан Август докладно описує статистику масових видовищ, навмахій та витрати на них. "[...] Під час свого 13-го консульства я уперше влаштував Марсові ігри, які після цього влаштовували щорічно за постановою сенату консули разом зі мною. [...] Я влаштував для народу видовище морської битви за Тибром, там, де зараз знаходиться гай Цезарів, викопавши для цього в землі [ставок] 1 800 футів у довжину і 1 200 футів у ширину. У

битві билися один з одним 30 трирем або бірем, забезпечених таранами, а також безліч дрібніших кораблів. У складі цих флотів крім веслярів боролосся ще близько 3 000 осіб" [18].

Римський поет Марк Валерій Марціал у своїх "Епіграмах" описує величні видовища навмахії, влаштовані Октавіаном Августом:

...Caesar, io, praestitit unda tibi
fucinus et diri taceantur stagna Neronis
hanc norint unam saecula naumachiam...
Август устроил, чтоб здесь ходили в сражение флоты
И корабельной трубой гладь будоражилась вод.
Цезаря нашего дел это часть ничтожная: чуждых
Зрели Фетида в волнах и Галатея зверей;
Видел Тритон, как летят по водной пыли колесницы,
И за Нептуновых он мчащихся принял коней;
Вздумав жестоко напасть на суда враждебные, в страхе
Пред обмелевшей водой остановился Нерей.
Все, на что мы глядим и в цирке, и в амфитеатре,
Все это, Цезарь, тебе щедрой водою дано.
Пусть же умолкнут Фуцин и пруды злодея Нерона:
Будут в веках вспоминать лишь навмахию твою [5, с. 34].

Описи навмахії імператора Клавдія представлено в "Анналах" римського історика Корнелія Тацита. "Клавдій спорядив триреми і квадриреми, посадивши на них дев'ятнадцять тисяч осіб; біля берегів озера з усіх боків були розставлені плоти, щоб борцям нікуди було бігти, але всередині цієї огорожі залишалося досить простору для зусиль веслярів, для мистецтва керманців, для нападу кораблів один на одного і для усього іншого, без чого не обходяться морські битви. На плотях стояли маніпули преторіанських когорт і підрозділи кінноти, на них же були зведені висунуті вперед укріплення з готовими до дії катапультами і балістами, тоді як іншу частину озера стерегли моряки на палубних кораблях. Береги, пагорби, вершини навколишніх гір заповнили, як в амфітеатрі, незліченні натовпи глядачів, залучених з найближчих міст і навіть з Рима жагою до видовищ" (пер. наш. – О. Г.) [17, с. 56].

Як пише інший римський історик Гай Светоній Транквілл, на Марсовому полі Клавдій дав військову виставу, яка зображувала взяття і розграбування міста, а потім підкорення британських царів, і сам розпоряджався, сидячи у плащі полководця. "Навіть перед спуском Фуцинського озера він влаштував на ньому морську битву. Але коли бійці прокричали йому: "Бувай здоровий, імператоре, ті, що йдуть на смерть, вітають тебе!", – Він їм відповів: "А може, й ні" – і, побачивши в цих словах помилювання, всі вони відмовилися битися" [14, с. 6].

Постійне проведення масових видовищ потребувало значної організаційної роботи з публікою і спеціальних приміщень. Так, перший амфітеатр в Римі спорудив ще в середині I ст. до н. е. Гай Скрібоній Куріон, запропонувавши оригінальний проект. Ця споруда складалася з двох напівкруглих частин, які могли обертатися (обидві частини були зроблені з легкого дерева). Розімкнуті, вони утворювали два великих театра, а звернені один до одного виступали як арена амфітеатру, і тоді глядачі розсідалися по колу з усіх боків майданчика. За дерев'яним амфітеатром з двома обертовими частинами послідував в 46 р. до н. е. амфітеатр Гая Юлія Цезаря, також дерев'яний. Римський імператор Октавіан Август багато будував сам і спонукав до зведення громадських будівель римську знать. Один з найближчих помічників Октавіана, Луцій Статилій Тавр, 30 р. до н. е. побудував на Марсовому полі кам'яний амфітеатр [2, с. 252]. В середині I ст. н. е. додався амфітеатр Нерона.

Корнелій Тацит пише в "Анналах" про "споруджений Цезарем (Нероном. – О. Г.) на Марсовому полі величезний амфітеатр, його фундамент та використані на його спорудження колоди" [17, с. 31]. Також і в Помпеях видатні городяни Гай Куспій Панса і його син побудували амфітеатр, який було зруйновано в 62 р. н. е. землетрусом, а потім незабаром звели новий – незадовго до фатального виверження Везувію в 79 р. н. е. Однак найбільший і знаменитий римський амфітеатр звели в 70-х роках I ст. н. е. між Палатинським і Есквілінським пагорбами імператори Веспасіан і Тит: це був величезний, монументальний амфітеатр Флавіїв, що отримав пізніше назву Колоссеум (величний), або Колізей. Він міг вмістити в себе одночасно більше 45 000 глядачів (деякі автори говорять навіть про 80 000 або 87 000). Це овальна чотирирясна споруда з чудово розпланованою системою коридорів, проходів і виходів, сходів, вентиляції. Конструкція сходів, входів і проходів – *воміторіїв* – така, що, за підрахунками сучасних дослідників, глядачі, десятки тисяч глядачів, могли, за необхідності, залишити будівлю за п'ять хвилин, не штовхаючись. Зовнішні стіни розділені чотирма рядами арок, витриманих в різних стилях. Довжина зовнішніх стін становить 527 м, висота – 50 м.

Колізей був урочисто відкритий імператором Титом найщедрішими іграми. Було оголошено, що вони триватимуть сто днів. Очікувалися смертельні сутички між більш ніж 10 000 засудженими до смерті і 5 000 дикими тваринами. На другий день мали відбутися кінні перегони, а на третій – морська битва між 3 000 осіб на штучному озері, у яке перетворювалася заповнена водою арена [4].

Будували амфітеатри і в інших містах Італії та провінцій: в Помпеях, Сполето, Путолах, Поле, Вероні, Пренесті і в багатьох інших місцях, в Галлії – в Арелаті (Арль), Немаузі (Нім), Лютеції (Париж), Везунні (Перізі), в Іспанії – в сучасних Меріді і Севільї, а також на острові Сардинія, в Тунісі.

Популярність масових видовищ в Італії засвідчує хоча б те, що там налічувалося 99 амфітеатрів, з яких археологами вивчено 27. Всі вони були споруджені за рахунок міста або за рахунок якої-небудь приватної особи, а іноді – будівництво частково фінансував сам імператор.

Римський поет Овідій засуджував криваві забави своїх сучасників і в своїх "Скорботних елегіях" [9, с. 1] палко закликав принцепса (Октавіана Августа. – О. Г.) чи то жартома, чи серйозно заборонити ігри, масові видовища й цирк:

Хай він у чомусь правий, – тоді як із гришами бути?
 Блуд може й там прорости. Так і видовища всі:
 Не одного з глядачів на лихе підштовхнула арена,
 Де під кривавим піском – втоптана боєм земля.
 Заборони тоді й цирк: небезпечна вільність у цирку –
 При незнайомцеві там юне дівчисько сидить.
 От походжають жінки: для них портик – місце побачень,
 ... Може, безпечнішим є саме те, що пишуть для сцени?
 Може, й мімам отим вільність підмостки дають?
 Часто на сцені й мої, до речі, звучали поеми...

Проте й у інших людей подібні жорстокі забави, масові видовища викликали несприйняття й огиду. Римський філософ, поет і державний діяч I ст. н. е. Луцій Анней Сенека у своїх "Моральних листах до Луціллія" так описує улюблене багатьма римлянами видовище: "Casu in meridianum spectaculum incidi, lusus exspectans et sales et aliquid laxamenti quo hominum oculi ab humano cruore acquiescant. Випадково потрапив я на полуденну виставу, сподіваючись відпочити і чекаючи ігор та дотепів – того, на чому погляд людини заспокоюється після виду людської крові. Яке там! Все попереднє була не боєм, а суцільним милосердям, зате тепер – жарти в сторону – пішла справжня різанина! Прикриватися нічим, усе тіло підставлено під удар, жодного разу нічия рука не піднялася даремно.

І більшість воліє це звичайним парам і найулюбленішим бійцям! А чому б і ні? Адже немає ані шолома, ані щита, щоб відбити меч! Навіщо обладунки? Навіщо прийоми? Все це лише відтягує мить смерті. Вранці люди віддані на розтерзання левам і ведмедям, опівдні – глядачам. Це вони наказують убивцям йти під удар тих, хто їх вб'є, а над переможцями змилюються лише для нової бійні. Для борців немає іншого виходу, крім смерті. У справу пускають вогонь і залізо, і так допоки не спорожніє арена" (пер. наш. – О. Г.) [16, с. 3-4].

Нівелююча сила імператорського режиму руйнувала або фальсифікувала усі патріархально-етнічні та полісні зв'язки між людьми. Теплота дружніх почуттів та реальна неофіційна солідарність і приязнь простих людей, сімейні та общинні відносини залишалися лише в колегіях. Провідним у самосвідомості таких груп стало відчуття своєї протилежності традиційним, але вже недієвим, чеснотам, ритуалам, нормам поведінки. Головними завданнями колегій стали влаштування свят, організація відпочинку, спілкування, допомога у вирішенні буденних проблем [12].

Отже, дозвілля в епоху античності було не просто формою побутової чи суспільної поведінки, а певною мірою віддзеркалювало специфічні життєві та політичні позиції, слугувало важливим критерієм оцінювання соціальної ролі людини в громаді, відображало соціально-культурні трансформації в суспільстві. Дозвіллева трансформація простежувалась у повсякденному житті: якщо для грека справою честі була перемога в агонах, то для римлянина – інститут клієнтели та його розширення; у Греції цінувалася активна особиста участь у народних змаганнях, у Римі – урочисті жертвопринесення певному божеству або ж уболівання за спеціально навченими учасниками змагань; у Греції сповідувався культ краси вільної особистості, у Римі – культ влади і сили [11, с. 93].

Агора, палестра, симпосій, театр, суд – найбільш відвідувані місця для греків. Те, що греки споруджували, було їм потрібно в основному для гри, дозвілля, свят та розваг – гімназії, палестри, театри, одеони, пізніше – іподроми в кожному місті як необхідна умова еллінського способу життя. У римлян – амфітеатр, стадіони (*spatium*), цирк – як місця проведення масових видовищ і розваг. Грецьке "σχολία" (*схольє*) – вільні години і дні, місяці й роки присвячувались спілкуванню та спорту, святам і змаганням, ігровим формам життя. Давні римляни любили агони, видовища – *ludi*, але, на відміну від греків, скоріше перебували у

ролі пасивних глядачів, ніж учасників, зневажаючи гладіаторів як злочинців і гістріонів (акторів) як жалюгідних комедіантів. Сенсом дозвілля римлян можна назвати "хліб і видовища", "гроші і насолода".

Підсумовуючи проведенне дослідження, можна виокремити у вільних громадян дозвіллі заняття, які проводилися вдома, і ті, що відбувалися у суспільному місті; сільські і міські; активні і пасивні; індивідуальні, групові і масові; пізнавальні, розважальні, виховні; конструктивні і деструктивні; самоорганізовані і суспільно організовані; "мимовільні", вимушені, і довільні. Далі культурна свідомість вирішує згідно з власною вірою та смаками – мімесис чи "фантазія", природа чи творчість, правила чи свобода, раціональність чи емотивність, об'єктивне чи суб'єктивне.

Отже, дослідження дозвілля та видовищної культури Давнього Риму, історії проведення навмахій як масової форми античного дозвілля, їх переосмислення в культурологічному вимірі дозволяють виявити істотний вплив цінностей античного дозвілля на формування соціально-культурної сфери і змісту культурно-дозвіллівої діяльності наступних епох. Зверненням до культурного досвіду античності є відродження в 1896 році Олімпійських ігор, поновлення у 1999 р. Піфійських ігор (Дельфійських ігор та молодіжного Дельфійського руху), проведення з 1999 р. Міжнародного фестивалю античного мистецтва "Боспорські агони", проведення фестивалів історико-культурних реконструкцій тощо. Проте створення концепції всеукраїнської культурної програми не обмежується ідеєю відтворення змагання, морських битв, копіювання античних видовищ, фундаментальним є принцип історико-культурного діалогу, вивчення та відродження кращих традицій.

Дослідження античного дозвілля у світлі видовищної культури відкривають нові можливості для реалізації історико-культурного досвіду епохи античності, для збагачення змісту сучасного дозвілля, оптимізації сучасних методик організації культурно-дозвіллівої діяльності, що потребує окремого дослідження.

Література

1. Генкина Е. В. Ценности античного досуга как социально-культурная система: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Елена Владимировна Генкина. – СПб, 1998. – 217 с.
2. Дмитренко В. Октавіан Август. Народження Римської імперії / В. Дмитренко. – Львів: Кальварія, 2011. – 272 с.
3. Ключко Е. М. Досуг в контексте современных взглядов на историографию / Е. М. Ключко // Социально-культурная деятельность: опыт исторического исследования: [сб. стат.] / науч. ред. Е. М. Ключко, Н. Н. Ярошенко. – М.: МГУКИ, 2007. – 143 с.
4. Коуэлл Ф. Древний Рим. Быт, религия, культура : [электронный ресурс] / Ф. Коуэлл. // Историческая библиотека. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://historylib.org/historybooks/Drevniy-Rim--Byt--religiya--kultura/>. – Название з экрана.
5. Марціал М. В. Епіграми / М. В. Марціал; упор. О. І. Білецький // Антична література: хрестоматія. – К.: Рад. школа, 1968. – 612 с.
6. Моммзен Т. Искусство и наука. История Рима / Т. Моммзен; отв. ред. А. Б. Егоров; ред. изд-ва Н. А. Никитина. – СПб: "Наука", "Ювента", 1997. – С. 364–365.
7. Никитюк Е. В. Досуг и развлечения греков и римлян : [электронный ресурс] / Е. В. Никитюк // Центр антиковедения Санкт-Петербургского государственного университета. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/nikituk/byt/012.htm>. – Название с экрана.
8. Обертинська А. П. Історія масових свят: навч. пос. / А. П. Обертинська. – К.: НМК ВО, 1992. – 128 с.
9. Овідій Любовні елегії. Мистецтво кохання. Скорботні елегії / Овідій; пер. А. Содомори. – К.: Основи, 1999. – 300 с.
10. Панченко В. І. Культура Стародавнього Риму / В. І. Панченко; навч. посіб. під кер. Л. Т. Левчук. – К.: Центр учб. літ., 2010. – 400 с.
11. Петрова І. В. Дозвілля у теоретичних рефлексіях : монографія / І. В. Петрова. – К.: НАККіМ, 2012. – 296 с.
12. Петрова І. В. Форми дозвілля в античності: культурологічний потенціал : [електронний ресурс] / І. В. Петрова // Український центр культурних досліджень. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_8_45.php. – Назва з екрана.
13. Плутарх Сравнительные жизнеописания : [электронный ресурс] / Плутарх // Библиотека Якова Кротова. – Электрон. данные. – Режим доступа: http://krotov.info/acts/02/plu/tarh_00.htm. – Название с экрана.
14. Светоний Г. Т. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Клавдий : [электронный ресурс] / Г. С. Транквилл // История Древнего Рима. – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlitrt/t.htm?a=1354644432>.
15. Сенека Луцій Анней Моральні листи до Луцилія / Луцій Анней Сенека; пер. з лат. А. Содомори. – К.: Апріорі, 2011. – 324 с.
16. Сенека Письма к Луцилию : [электронный ресурс] / Сенека // Библиотека Якова Кротова. – Электрон. данные. – Режим доступа: http://krotov.info/acts/01/2/seneca_001.htm#7. – Название с экрана.
17. Тацит Корнелій Анналы / Корнелій Тацит // Анналы. Малые произведения. История; пер. с лат. – М.: ООО "Изд-во АСТ"; "Ладомир", 2001. – 992 с.

18. Хефлинг Х. Римляне, рабы, гладиаторы: Спартак у ворот Рима : [электронный ресурс] / Х. Хефлинг // Историческая библиотека. – Электрон. данные. – Режим доступа: http://historylib.org/historybooks/KHelm-KHeffling_Rimlyane--raby--gladiatory-Spartak-u-vorot-Rima/2. – Название с экрана.

19. Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності. Стародавня Греція: навч. пос. / Б. М. Чумаченко. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2003. – 100 с.

References

1. Genkina E. V. Tsennosti antichnogo dosuga kak sotsial'no-kul'turnaia sistema: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.05. / Elena Vladimirovna Genkina. – SPb, 1998. – 217 s.

2. Dmytrenko V. Oktavian Avhust. Narodzhennia Rymaskoi imperii / V. Dmytrenko. – Lviv: Kalvariia, 2011. – 272 s.

3. Kliusko E. M. Dosug v kontekste sovremennykh vzgliadov na istoriografiu / E. M. Kliusko // Sotsial'no-kul'turnaia deiatel'nost': opyt istoricheskogo issledovaniia: [sb. stat.] / nauch. red. E. M. Kliusko, N. N. Iaroshenko. – M.: MGUKI, 2007. – 143 s.

4. Kouel F. Drevnii Rim. Byt, religii, kul'tura : [elektronnyi resurs] / F. Kouel. // Istoricheskaia biblioteka. – Elektron. dannye. – Rezhim dostupa: <http://historylib.org/historybooks/Drevniy-Rim--Byt--religiya--kultura/>. – Nazvanie z ekrana.

5. Martsial M. V. Epihramy / M. V. Martsial; upor. O. I. Biletskyi // Antychna literatura; khrestomatiia. – K.: Rad. shkola, 1968. – 612 s.

6. Mommzen T. Iskusstvo i nauka. Istoriia Rima / T. Mommzen; otv. red. A. B. Egorov; red. izd-va N. A. Nikitina. – SPb: "Nauka", "Iuventa", 1997. – S. 364–365.

7. Nikitiuk E. V. Dosug i razvlecheniia grekov i rimlian : [elektronnyi resurs] / E. V. Nikitiuk // Tsentri antykovedeniia Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. – Elektron. dannye. – Rezhim dostupa: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/nikituk/byt/012.htm>. – Nazvanie s ekrana.

8. Obertynska A. P. Istoriia masovykh sviat: navch. pos. / A. P. Obertynska. – K.: NMK VO, 1992. – 128 s.

9. Ovidii Liubovni elehii. Mystetstvo kokhannia. Skorbotni elehii / Ovidii; per. A. Sodomory. – K.: Osnovy, 1999. – 300 s.

10. Panchenko V. I. Kultura Starodavnoho Rymu / V. I. Panchenko; navch. posib. pid ker. L. T. Levchuk. – K.: Tsentri uchb. lit., 2010. – 400 s.

11. Petrova I. V. Dozvillia u teoretychnykh refleksiakh : monohrafiia / I. V. Petrova. – K.: NAKKKiM, 2012. – 296 s.

12. Petrova I. V. Formy dozvillia v antychnosti: kulturolohichniy potentsial : [elektronnyi resurs] / I. V. Petrova // Ukrainskyi tsentr kulturnykh doslidzhen. – Elektron. dani. – Rezhym dostupa: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_8_45.php.

13. Plutarkh. Sravnitel'nye zhizneopisaniia : [elektronnyi resurs] / Plutarkh // Biblioteka Iakova Krotova. – Elektron. dannye. – Rezhim dostupa: http://krotov.info/acts/02/plu/tarh_00.htm. – Nazvanie s ekrana.

14. Svetonii G. T. Zhizn' dvenadtsati tsezarei. Bozhestvennyi Klavdii : [elektronnyi resurs] / G. S. Trankvill // Istoriia Drevnego Rima. – Elektron. dannye. – Rezhim dostupa: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1354644432>.

15. Seneka Lutsii Annei Moralni lysty do Lutsyliia / Lutsii Annei Seneka; per. z lat. A. Sodomory. – K.: Apriori, 2011. – 324 s.

16. Seneka Pis'ma k Lutsyliiu : [elektronnyi resurs] / Seneka // Biblioteka Iakova Krotova. – Elektron. dannye. – Rezhim dostupa: http://krotov.info/acts/01/2/seneca_001.htm#7. – Nazvanie s ekrana.

17. Tatsit Kornelii Annaly / Kornelii Tatsit // Annaly. Malye proizvedeniia. Istoriia; per. s lat. – M.: OOO "Izd-vo AST"; "Ladimir", 2001. – 992 s.

18. Khefling Kh. Rimliane, raby, gladiatory: Sпартак u vorot Rima : [elektronnyi resurs] / Kh. Khefling // Istoricheskaia biblioteka. – Elektron. dannye. – Rezhim dostupa: http://historylib.org/historybooks/KHelm-KHeffling_Rimlyane--raby--gladiatory-Spartak-u-vorot-Rima/2. – Nazvanie s ekrana.

19. Chumachenko B. M. Vstup do kulturolohii antychnosti. Starodavnia Hretsii: navch. pos. / B. M. Chumachenko. – K.: Vyd. dim "KM Akademiia", 2003. – 100 s.